

GÁLL ERNŐ

AZ ÉRTELMISÉG LENINI FELFOGÁSA

Az értelmiség szociológiája is sokat köszönhet Leninnek, aki elméleti-szervező géniuszával életre hívta — az elmaradt cári Oroszországban — a munkásosztály új típusú pártját, a „kollektív értelmiségi“-t — Gramsci későbbi eszményt sugalló meghatározása szerint. A lenini tételek centenáriumi méltatása e vonatkozásban sem szorítkozhat csupán egy történelmi korszakban kidolgozott elemzés rögzítésére. Marx és Engels műve folytatójának szellemében, e felidézésnek a mai kutatást kell ösztönöznie a napjaink valóságával, s a kortárs kutatásokkal történő szembesítés során. A klasszikusok termékenyítő hatását sohasem — tér és idő megszabta — szövegeik kanonizálása közvetíti. Lenin nem Marx betűihez, hanem tanításának lényegéhez, főként forradalmi-kritikai módszeréhez volt következő, amikor lerakta a XX. század marxizmusának alapjait. Az értelmiség marxista szociológiájának művelői is abban az esetben bizonyulnak valóban hű követőinek, ha a lenini szellemerkölcs, a tények feltétlen tisztelete, a kérlelhetetlen önbírálat jegyében, fogékonyan minden új tudományos megismerés iránt, kutatják az írástudók helyét és szerepét a modern társadalomban.

* ...

Lenin koncepciójában (részben Kautsky meghatározására építve) az értelmiség társadalmi réteget alkot. Felöleli a szellemi dolgozók csoportját, amely létfeltételeiben és magatartásában a kispolgársághoz áll közel, szerepét tekintve viszont tükrözi az osztályérdekek és politikai erők mozgását osztályviszonylatban. E (sommázza tolmácsolt) felfogás nyilván kifejezi azokat a történelmi-társadalmi körülményeket, amelyek a század elején megszabták az értelmiség többségének életét és gondolkodását a tőkés országokban. Heurisztikai értéke abban jelölhető meg, hogy egyrészt a társadalom osztályszerkezetében vizsgálja az értelmiség helyét, másrészt pedig funkciója értelmezésében messzemenően tekintettel van tevékenységének sajátosságára, figyelmeztetve bármilyen vulgárizáló megközelítés veszélyére. Ennek ellenére e felfogás sem mentesült később a skolasztikus megmerevedéstől, amely az értelmiséget csupán valamely osztály függvényének, elsősorban az uralkodó osztály kiszolgálójának tekinti. Kivételek természetesen a munkásosztály ügyéhez „csatlakozó“ írástudók, akik azonban csak maroknyi kisebbséget alkotnak. Ez az egyoldalú nézet főként a fizikai és a szellemi munka közötti ellentét hagyományos értelmezésére támaszkodik. Nem számol kellő mértékben sem a szellemi tevékenység viszonylagos függetlenségével, sem a tudományos-műszaki forradalom előidézte változásokkal az értelmiség összetételében és a munkássághoz való viszonyában.

A lenini örökség egyik első alkotó továbbfejlesztése Gramsci nevé-

hez, a nagy olasz marxistának, a „szerves“ és a „hagyományos“ értelmiségről szóló ismert tételéhez fűződik. Gramscinál az értelmiségi lét már nem azonosítható valamely szakmával, hanem *funkcionalitásában* megragadva, a társadalmi viszonyok bonyolult hálózatában játszik mind nagyobb szerepet. Az értelmiségek funkciója Gramsci szerint, hogy biztosítják a maguk társadalmi csoportjának „egyneműségét, saját szerepének tudatos voltát“. Ujszerű e felfogásban az a nézet, hogy noha az értelmiséget szerves kapcsolatok fűzik a társadalmi osztályokhoz, ez a viszony bizonyos autonómiát is lehetővé tesz számukra. Az írástudók rendje hozzájárul ugyanis magának az illető osztálynak a kifejlődéséhez, öntudatra ébredéséhez, „magáért való osztállyá“ alakulásához. Ez a reláció nem csupán az illető osztály „*mi-tudat*“-ának, struktúráinak létrejöttét segíti elő, de feltételezi az adott társadalmi csoporttal szemben érvényesülő kritikát is. Gramsci feloldja továbbá a fizikai és a szellemi munka abszolút szembeállítását, ami részben az emberi munka összetevőinek és jellegének, részben pedig a modern műszaki fejlődés meghatározta változásoknak hiteles megismerését szolgálja.

Az olasz gondolkodó termékenyítő hatása is érvényesül — közvetve vagy közvetlenül — azoknál a szerzőknél, akik a mai értelmiség bonyolult képletével küszködve, árnyaltabbá kívánják tenni meghatározását s a szociológiai elemzéssel összhangban, erkölcsi-axiológiai mozzanatokkal gazdagítják a problematika megvilágítását.

E két törekvés nem is választható el egymástól. Már a szociológiai meghatározás feladatát megnehezíti az a körülmény, hogy a történelmi idő, a földrajzi tér s a társadalmi rendszer koordinátái között igen rugalmasak az értelmiséget körülhatároló keretek. Napjainkban nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az egyre jobban elmélyülő szakosodás, számos (adminisztratív) munkakör gépesítése s általában a technokrácia elterjedése valóban kérdésessé teszi bizonyos csoportok értelmiségi jellegét. Eppen ezért mindjobban utat tör magának az értelmiség fogalmát szélesebb, illetve szűkebb értelemben használó szemlélet. Az előbbi felőleli általában a szellemi dolgozókat, az utóbbi viszont csak azokra vonatkozik, akik nem egyszerű szakemberek, részletfeladatok többé-kevésbé igénytelen és függő helyzetű végrehajtói, hanem tevékenységükben kisebb vagy nagyobb mértékben fellelhető az alkotás, a társadalmi-erkölcsi finalitású állásfoglalás a korszerű műveltség és humanista szemlélet jegyében. Non-konformizmus és kritikai magatartás jellemzi továbbá őket. E vonások hangsúlyozása, sőt kritériummá emelése már meghaladja viszont a szigorúan vett társadalomtudományi elemzést, hogy az erkölcsi értékek összefüggésébe emelje az írástudók szerepének boncolgatását.

Felelősség, elkötelezettség, hivatástudat tartozik az ilyenszerű vizsgálódás fogalomtárába. Ez irányzat képviselői nem annyira diagnoszták, inkább eszményt, modellt kínálnak. Noha értelmezésükben az utóbbi mozzanatra esik a hangsúly, gondolatmenetük — mint már jeleztük — nem szakad el a társadalmi valóságban megfigyelhető változásoktól. Nézeteik kialakulását a XX. század második felének nagy metamorfózisai: a tudományos-műszaki forradalom, a mély társadalmi megrázkódtatások, a hírközlő eszközök elterjedése, az információ- és tanügyi robbanás ösztönözték.

Az imperializmusról szóló alapvető művében Lenin felismerte a szellemi termelés, a műszaki alkotás gyorsított ütemű társadalmasulását és összpontosítását. Jelezte a tudomány új szerepét a technika, a termelés fejlesztésében, és utalt a műszaki értelmiség funkciójának megváltozására a monopolkapitalizmus termelő egységeihez tartozó laboratóriumokban vagy kutatóintézetekben. Ma a Lenin megfigyelte jelenségek mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt nagy horderejű módosulásokhoz vezetnek.

Itt van például a számban, fajsúlyban, szerepében és felelősségében gyorsan gyarapodó *műszaki értelmiség*. E kategória egyre inkább háttérbe szorítja az írástudók hagyományos csoportjait, belső differenciálódása során pedig új viszonyba kerül a munkássággal. A fejlett tőkés országok műszaki értelmisége nagy többségének törekvései azonosulnak a munkásokéival. Am nem csupán az alkalmazotti státusból származó érdekközösségről van szó. Lenin idejében „a munka tudományos megszervezése”-t a fizikai dolgozókat gépies sablonmunkára ítélő taylorizmus képviselte. Ma a legmodernebb műszaki berendezések üzemeltetése és karbantartása szoros, szinte a mellérendeltség jegyében kialakuló együttműködést igényel a tudósok, technikusok és magas, sokoldalú képesítéssel rendelkezős tevékenységükben mind több szellemi-alkotó energiát mozgósító dolgozók között. Persze, az új relációk kibontakozása nem történik magától, nem csupán valamilyen műszaki determinizmus megszabta alakulás. Nem mellőzhető e folyamat elemzésében az alanyi-tudati tényezők játéka sem. Számolni kell mind a már említett technokrata beszűküléssel a műszaki személyzet életszemléletében és magatartásában, mind pedig az értelmiséggellenes sztereotípiákkal a munkások bizonyos köreiben. E mozzanatokkal is számolva megállapítható, hogy az értelmiség és a munkásság viszonya osztársadalmi méretekben már nem szorítható be a kispolgárság és a proletárok viszonyának sok tekintetben túlhaladott, hagyományos értelmezésébe.

Ma nem kielégítő már annak a hangoztatása, hogy az értelmiségi elit „csatlakozik a munkásszótály ügyéhez”. A tudomány mint közvetlen termelőerő döntő jelentőségű emberi tevékenységgé, a közoktatás pedig hovatovább egyik legátfogóbb társadalmi intézménnyé válik. Vegyük még számításba a mass-mediák, a „kultur-ipar” hatósugarának szüntelen növekedését, és megfogalmazható a tétel: a munkástömegek s az értelmiségi tömegek szövetségében korunk történelemalakító haladó ereje születik meg. Éppen ezért, a lenini örökség továbbfejlesztésének legidőszerűbb feladatát annak az átfogó stratégiai elgondolásnak a kidolgozásában kell keresnünk, amely általánosítja a valóságban végbement *mutációkat*, és megteremti az új haladó-forradalmi erő korszerű elméleti alapjait. Forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi gyakorlat. E lenini tétel érvényesítése megköveteli napjainkban — többek között — az értelmiség marxista szociológiájának a kor színvonalán történő művelését.

*

Különösen sürgetővé teszik e feladat teljesítését a tőkés országokban jelentkező diákmozgalmak. Lenin annak idején nagy figyelmet fordított az egyetemi és középiskolai diákság önkényuralom-ellenes megmozdulásaira. A cári rendőrséggel s a reakciós egyetemi hatóságokkal szembefor-

duló diákok iránt tanúsított rokonszenvének és szolidaritásának kifejezésével egyidejűleg Lenin rámutatott arra is, hogy a tanulóifjúság követelése (például az oktatás szabadságának biztosítása) nem elégséges egy valóban széles társadalmi mozgalom kirobbantására. Innen a következőt: az értelmiség *önmagában* nem képes hatékony társadalmi-politikai küzdelmet folytatni, szövetkeznie kell evégett a forradalmi munkásmozgalommal. A lenini géniusz meglátta, hogy a diákság az értelmiség legfogékonyabb, legérzékenyebb csoportja, amely igen gyorsan reagál az éleződő politikai ellentmondásokra, a válságokat érlelő mély társadalmi folyamatokra. Vlagyimir Iljics elsősorban a konkrét forradalmi cselekvés szempontjából elemezte a diákság szerepét; századunk elején ez a szerep még nem is vetett fel különösebb problémákat. Mennyire megváltozott ma a helyzet, milyen elodázhatatlan elméleti tennivalók jelentkeznek ama diákforrongásokkal kapcsolatosan, amelyek szinte anticipálják az értelmiség új forradalmi szerepét a XX. század második felében!

Termékenynek mutatkozik, ha a mai tanulóifjúság problematikáját szintén két síkon, a szociológiai oknyomozás és az erkölcsi-axiológiai értelmezés síkján közelítjük meg.

Íme a reáliák területe az ifjúság s az értelmiség szociológiájának kettős megvilágításában: a „tanügyi robbanás“, a diákság számának megsokszorozódása (Franciaországban például 1960—1965 között megkétszereződött), az iskoláztatás idejének meghosszabbodása súlyos ellentmondásokhoz vezetett mind a főiskolák falain belül, mind extra muros, az oktatás adott rendszere és a társadalomban végbement változások között. Anyagi dotációját és szellemét illetően a hagyományos egyetemi oktatás elavult. A régi intézményi formák már nem felelnek meg sem a neokapitalizmus igényeinek, még kevésbé a tudományos-műszaki forradalom, a társadalmi haladás követelményeinek. A polgári egyetem a magasan szaképesített munkaerő bővített újratermelésével a fennálló osztályviszonyokat is reprodukálja, noha az utóbbi évtizedben nagyobb társadalmi mobilitást biztosít. Anélkül, hogy a diákság osztályösszetétele lényegében megváltozott volna, emelkedik a munkásszármazású és más dolgozó kategóriákhoz tartozó hallgatók száma.

A diáktömegek tiltakozását a polgári egyetem válsága, illetve e krízis meghaladását célzó technokrata törekvések váltják ki. Az ifjúság nem hajlandó elfogadni az „iskola-gyárakat“, a „tömeg-egyetemek“-et és a vezetésükben érvényesülő orientációt, amely a régi mandarin-képzés helyett a gazdaság azonnali szükségleteit kielégíteni hivatott szűk profilú, hatékony, de konformista szakemberek futószalagon történő előállítását szorgalmazza. Ez a pragmatikus szemlélet, a maga kultúra-ellenes gyakorlattal, a tanár és a hallgató közötti közvetlen kapcsolatok elsorvasztásával új és új ellentmondásokat hoz létre. A mai polgári egyetem egyrészt komoly érdeklődést kíván ugyan támasztani a szűken értelmezett szakma iránt, ösztönzi e téren az egyéni kezdeményezést s a műszaki hatékonyságot, az ember természet fölötti hatalmát fokozó ismereteket, eszközöket nyújt a hallgatóknak, másrészt viszont nem teszi lehetővé, hogy a fiatal szakember ismereteit az egyetemes emberi tudásba, a kultúra nagy összefüggéseibe beilleszthesse. Társadalmi konformizmusra, közömbösségre készíti a tudás, a kutatás célját illetően. A tehetetlenség érzetét

kelti az egyénben, akit akadályoz a társadalmi összefüggések felismerésében. Ennyiben a felelőtlenség melegágya.

Erthető, ha ezek az ellentmondások tűrhetetlenné válnak az ifjú nemzedék számára, amely az általános demográfiai robbanás következtében különös fajsúlyra, a hagyományos család és életforma felbomlása során pedig egyre nagyobb függetlenségre tesz szert. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk még egyéb, a fiatal nemzedék helyzetével és életérzésével kapcsolatos mozzanatokat sem. A mai diák, a tanulmányi idő kitolódása miatt is, hosszabb perióduson át „a rögzített gyermekkor“, a „kiskorúság“ és biológiai, szellemi érettsége, valamint minden kivívott szabadsága ellenére a függőség állapotában tudja magát. Kívül a teremtésen, a társadalmi élet peremén, a diák-lét sajátos magatartás- és szemléletmodell kialakulásához vezetett, amely bizonyos egyöntetűséget mutat és egy új ifjúsági szubkultúrához tartozik.

E társadalmi, művelődésbeli és élettani tényezők hatására bontakoztak ki e tanulóifjúság mozgalmi. Követelései, jelszavaik már nem csupán az egyetemi rendszer megváltoztatására vonatkoztak. Kétségtelen, a diákok politikai érdeklődése, tevékenysége nagyobb, mint más társadalmi csoportokhoz tartozó nemzedék-társaiké. Fellépésük mégsem kizárólagosan politikai jellegű. Olyan jelenségekkel szemben tiltakoztak, kezdeményezéseik olyan visszasságok megszüntetésére irányultak, amelyek a társadalmi élet s az emberi lét szellemi-erkölcsi értékeit fenyegetik. Persze, nem beszélhetünk arról, hogy a különböző országokban, különböző időben egymást követő megmozdulásokat valamiféle egységes ideológia irányítaná. Tény azonban, hogy a küzdelmek során egymással azonos vagy hasonló törekvések kapnak hangot. Ha a jelszavak, a célok megfogalmazása gyakran zavaros, téves vagy meghökkentő, ha az alkalmazott harci módszerek sok esetben anarchikusak, bizonyos, hogy a tiltakozást kiváltó jelenségek és problémák reálisak. Heinrich Böll mondta, hogy az egyetemisták az arrogancia szótárából kölcsönzött kifejezésekkel harcolnak a tényleges társadalmi arrogancia ellen, Lukács György pedig megjegyezte, hogy happeningekkel, botrányokkal nem lehet társadalmi rendszereket megdönteni... Ennek ellenére kétségbevonhatatlan, hogy a diákok kontesztációja legszámottevőbb megnyilvánulása annak a harcnak, amely az utóbbi években az emberellenes társadalmi viszonyok, a megkövesedett struktúrák ellen irányul. Egy válságba jutott életforma és az elidegenedett intézmények ellen lázadva, az egyetemi ifjúság a valóban emberhez méltó élet eszményeit, az egyén valóban szabad érvényesülésének útját keresi. A kondicionáltsággal szemben az erkölcsi felelősséget hangoztatja, a mindenható pénz egoizmusával, a fogyasztói társadalom eszménytelenségével a művészetet s az életörömet helyezi szembe, az egydimenzionalitást pedig az emberi teljességben akarja feloldani.

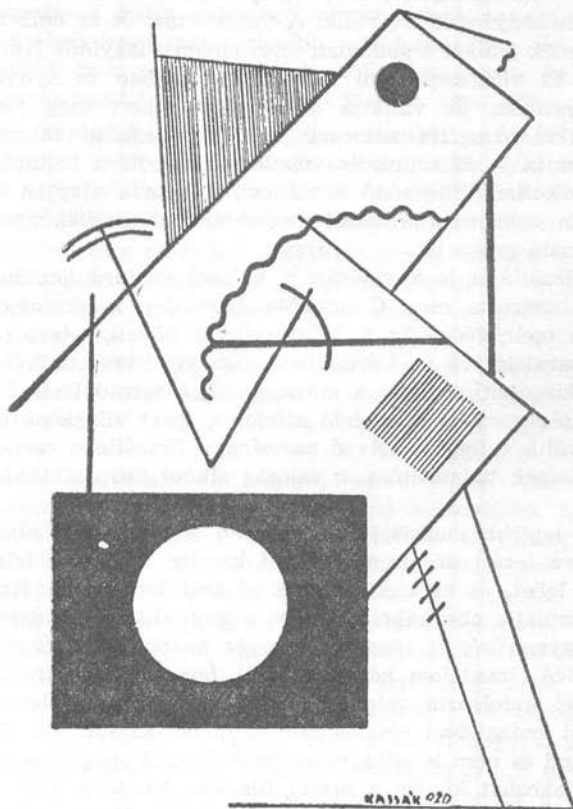
Lenin a cári önkényuralom ellen élethalálharcot folytató illegális mozgalom szükségleteiből kiindulva kereste azokat a szervezési elveket és formákat, amelyek optimálisan lehetővé teszik a munkások és az értelmiségiek (a diákok) forradalmi akcióinak egybehangolását. Fellépett mind a munkások bizalmatlanságával, tartózkodásával, mind az értelmiségiek individualizmusával szemben. Sikrasszált a mindkét erőt átfogó egységes szervezet mellett.

A mai lázongó diákság nagy többsége — a harcban szerzett tapasztal-

talatai alapján is — tudja, hogy csak a munkássággal szövetségben való-
síthatja meg egy igazságosabb társadalom ideálját. A száz éve született
nagy vezetőjük tanítását alkotóan alkalmazó forradalmárok pedig felismer-
rik, hogy viszonyukat a diákmozgalomhoz annak a lenini koncepciónak
a jegyében kell alakítaniuk, amely 1905 után szorgalmazta az együttmű-
ködést az eszerekkel anélkül, hogy feladta volna nézeteik szigorú bírála-
tát. Együttműködés és bírálat, a diákmozgalmak autonómiájának elis-
merése és a velük folytatott dialógus — íme, az új forradalmi erő artiku-
lációját biztosító korszerű és célravezető magatartás.

*

Három vonatkozásban mutattam be Lenin felfogását az értelmiség-
ről. A társadalomban elfoglalt tegnapi és mai helyük, új műszaki csoport-
jaik és a diákmozgalmak felől próbáltam megközelíteni — nem a teljes-
ség igényével — ezt az örökséget, amelynek továbbéltetése sok tekintet-
ben kapcsolódik a szocialista társadalom írástudóinak bonyolult proble-
matikájához.

Kassák Lajos tusrája (1920)